

ՄԵՐ ԱՐԴԻ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

ԺԲ.

Հ. Ղազիկեան թարգմանիչ. — Անյանգ ոտա-
նաւորը մեր մէջ. — Ղասակեաններն ու մեր
արդի գրագէտները:

Վ. ԻՐԳԻԼԻՍԻՒ «Էնէական»ը աշ-
խարհաբար. — Բայց նախ, հին դիւ-
ցազներգութիւնները կ'արժեն թարգմա-
նութիւն. և երկրորդ, կրնան աշխարհաբար
թարգմանութիւն:

1905ին լոյս տեսաւ հայազգի Վ. Ա-
ղանուրի Leggenda Eterna՝ աշխար-
հաբար թարգմանուած Հ. Արսէն Ղազի-
կեանէն: Շատ քննադատուեցաւ այդ ոտա-
նաւոր թարգմանութիւնը: Իւրաքանչիւր
հայ թերթ կամ հեղինակ՝ պիտի ըսէիք
թէ նուիրական պարտք մը համարեց իր
անձնական զգացումները պարզել այդ հա-
տորի մասին: Գովուեցաւ և պախարա-
կուեցաւ:

Եւ աս բնական էր:

Հ. Արսէն առաջին անգամն էր որ կը
յայտնէր իր որոշ հասկացողութիւնն ու
ըմբռնողութիւնը մեր աշխարհի լեզուով ու
տանաւոր գրելու կամ թարգմանելու մա-
սին: Մասամբ մը նոր էր այդ ըմբռնո-
ղութիւնը. և գիտէք որ «Երբ»ը խստիւ
կը քննադատուի ընդունուելէն առաջ, մեր
մէջ՝ նոյն իսկ կը վերնաւորի՝ սիրուելէն
առաջ, թէ և Տանդէի «Դոփք»ը աւելի ա-
ռաջ, 1902ին հրատարակած էր միեւնոյն
դրութեամբ, սակայն ատոր յայտարարու-
թիւնը «Յաւիտեանական Զրոյց»ին Յառա-
ջարանին մէջ դրաւ: Ատ նախարանը նը-
շանաւոր մնաց: Նախարանիկը միշտ նը-
շանաւոր կ'ըլլան: Վերթոր Հիւկոն իր բն-
ական հասկացողութիւնը իր «Crom-
well»ի Յառաջարանով պարզեց: Հ. Բա-
գրատունի՝ հայկական տաղաչափութիւնը
գտած ըլլալու աւտոխը «Մշակական»ի

նախարանին մէջ տուաւ: Շատ ծանօթ է
Գեր. Աշխարհանիւնը: Ու ցանկը երկարե-
լէն դիւրին բան չկայ:

Ինչ է Հ. Ղազիկեանի ըսածը:

Մէկ երկու բան, զոր ոմանք շատ պարզ
կը գտնեն, ոմանք գէշ կը հասկընան. մէ-
կուն անճաշակ կ'երևի, միւսին՝ բանաւոր
ու գործարդի:

Ու նախ, կ'ըսէ որ յանգը վտարելու
է մեր աշխարհաբար տաղաչափութենէն,
և անոր տեղ ուշ դնել անդամներու շեշ-
տին: Ու ինքը անյանգ թարգմանեց Տան-
թէն, Աղանուրը, Թաասոն՝ և այսոր վեր-
գրել:

Ստուար մասը գայթակղեցաւ: Եղան ալ՝
որ թարգմանութիւնը կարգալէն առաջ,
անոր անյանգ ըլլալը լսելով, ուսերնին
թօթուեցին, և գլանիկի ծուրը արձկելով,
համբանին շարունակեցին: Դեռ շատ չէն-
ոացած՝ ձայներնիւ կրնանք հասցնել ա-
տոնք, և ըսել. — 1. Յանգը ի սկզբանէ
եղած չէ. բանաստեղծները երկար դարեր
առանց ատոր երգած են ու նոյն իսկ գը-
րած: Բանաստեղծութիւնը՝ շատ շատ՝ կ'են-
թարդէ ոտանաւոր, չափ, շեշտ, բայց եր-
բեք յանգ. — 2. Գերթէ բոլոր դասական-
ները անյանգ գրուած են: Հոմեր, Վիրգիլ
յանգ չեն ճանչցած. և Միլտոն կը ծի-
ծաղի յանգ միջնադարեան գիտին վրայ:՝
Մեր հին քերթուածները նոյնպէս ան-
յանգ են. և անանկ ալ մնային թերեւ,
եթէ գերծ մնացած ըլլայինք արաբական
ազդեցութենէն: — 3. Խաղ մը, կամ՝ զձեզ
հանելու համար՝ զարդ մը կրնանք նկա-
տել տողերու վերջի այդ նմանաձայն վան-
կերը, որ միակ խնդի ու էութիւնը կազ-
մած են երբեմն հետեակ քերթողներու.
շատ անգամ ալ յանգի թափօլով պարտու-
կուած է զաղափարներու մերկութիւնը և
պակաւոր. — Բայց քանի որ հետզհետէ
ընկալեալ սովորութիւն մը եղաւ, և դեռ

1. Արքայդովին թարգմանած է «Երուսաղէմ
Ազատեալը», բայց դեռ ձեռագիր կը մնայ:

2. Հմմտ. «Կորուստ Դրախտի» յառաջա-
բանը:

ասկէ քանի մը տարի առաջ տաղաչափութեան անհրաժեշտ պայմաններէն մին, կարելի է չվերնտել զայն բոլորովին, — կ'ըսէ Հ. Արսէն, — և եր ասպարէզը սեղմելով՝ տեղ տալ միայն թուոցիկ ոտանաւորներու մէջ, ուր անշուշտ բաւականատէն համբաւ պիտի վայելէ տակաւին — 4. Շեշտը բաւական է Յոյն ու լատին անշուշտ դիւցազններգակները հիանալի շեշտերունին, որ ամէն բան կ'արժէ: Ներդաշնակութիւնը, սիրուն cadenceը յանգով չեն գնորդ: Այսօր ամենուն յայտնի է Վինչենցոյ Մոնթիի իտալ թարգմանութիւնը Հոմերի Իլիականին, ճարտար ու զեղարուեստական թարգմանութիւնը, որուն մէջ Մոնթի մոռցեր է յանգեր դնելու: Versi sciolti, ներդաշնակ ու շեշտաւոր իտալերենի համար անգամ՝ յանգաւորէն աւելի յարգի է: Վերջերս մանաւանդ՝ եւրոպական մեծ բանաստեղծներ ուրացան յանգը. ոմանք նոյն իսկ գացին տաղաչափութեան անդամները խորտակելու. բայց վեռնիստ ու Սիամանթոյ յաշտոցեան միայն առող փոխարէն աղուոր բան մը դնել: Հիմայ վարտման աւելի լաւ է և աւելի ինքնուրոյն է, — չհաշտուելով իր վերջին օրերս բռնած կամ բռնելիք ճամբան, — և սակայն ալ յանգէն բաժնուեցաւ: — Դասականները ուրեմն դեռ աւելի կ'ուզեն անյանգ մնալ. անյանգ՝ բայց շեշտով ու ներդաշնակ: Անշուշտ թերի բան մը չպիտի եղած ըլլար, եթէ Հ. Ղազիկեան յանգով թարգմանած ըլլար «Ենէական»ը, օրինակ. բայց այդ պիտի նկատուէր պարզապէս անազն տքնութիւն մը ոչնչի համար, իողոր ժամավաճառութիւն մը, զուցէ բնագրի արտաքին կազմուածքին հետեւի մը՝ ինչպէս պիտի հանդիպէր թաստոյի համար. բայց ամենավատը, շատ տեղեր անհաստատութիւններ բնագրի ձգտի՛ն՝ յանգի սիրոյն: Յանգին այսչափ քաղաքավարութիւն՝ ալ չափազանց է:

Վերջապէս «Ենէական»ի թարգմանիչը ուխտեալ թշնամի մըն ալ չէ յանգին. զայն չի հրաւիրեր իրեն. բայց երբ յան-

կարծ գայ՝ դուրս չի հաներ, ինչպէս նախնիք՝ որոնց ըով թերութիւն կը համարուէր այդ գործը: «Ենէական»ի մէջ երկու և նոյն իսկ երեք տող յաջորդաբար յանգեր կան: — Մէկ խօսքով, իբր հակիրճ պատասխան յանգապաշտներուն, բացէք այսօր Հ. Արսէնի Վերգիլը, անյանգ Վերգիլը. նայեցէք թէ տողերուն ծայրը ականջնիդ պակաս բան մը պիտի գտնէ. աչքերնիդ՝ այո. բայց ատ ալ տեսակ մը ունակութիւն է:

Երկրորդ, Հ. Ղազիկեան կ'ըսէ՝ թէ անդամատելու եղանակն ալ վերակազմելու է: Բաւական էր, ըստ սովորական կանոնի, անդամատելութիւնը հանդիպցնել ո՛ր և է բառի մը վերջաւորութեան վրայ, ջանալով որ հոն արդէն բառը շատ կապ չունենայ յաջորդին հետ. յետոյ կը դրուէր քանի մը զարտուղութիւններ, ինչպէս շաղկապները, ևն: Այս ձևով ես ալ այն կողմն եմ՝ թէ պէտք է յանգը օգնութեան կանչել որ զայ քիչ մը բարուցէ տողերու թուլութիւնները, և շեշտի տեղ՝ գոնէ հրապոյրն աւելցնէ: Հ. Ղազիկեանի դրութեամբ՝ ուրիշ տեսակ է: Ոչ մէկ բան անպէս լաւ չի կրնար բացատրել ինչպէս օրինակ մը դիպուածով «Ենէական»էն առնուած.

«Հայրն Անքիսէս կը խօսէր այս օրինակ
Էւ հիացմամբ կ'ունկընդդէին միւս երկուքն.
Յետոյ վրայ բերաւ. Նայէ՛ թէ ինչպէս
կը ճոխճեմէ՛ պերճ աւարով զարդարուն
Վեհ Մարկեղոսն, և յաղթական իր գնաց-
կը»
կը գլէ կ'անցնի՝ դիւցազններու բողոք պարն»
(Էջ 273)

Վրայի շեշտերը ինծմէ: Դուք արդէն անդրադարձաք ամէն բան. և յետոյ, որովհետեւ «Յաւիտ. Զրոյց»ի Յառաջաբանով աս և նմանօրինակ բաները շատ պարզ ըսուած են, աւելորդ կը դատեմ երկնցնել: Անշուշտ, ինչպէս ինքը թարգմանիչ Վ.ն ալ կ'ըսէ, նորութիւններ չեն իր այդ գործադրած կանոնները. սկսեալ Ս. Ներսէս

Շնորհակիւն՝ ատոնց նմանօրինակները շատ են:

Այժմեան հրատարակուած Լէնէականն ալ, 573 էջով, թարգմանուած է այդպէս, այդ անդամատութեամբ ու անյանգ:

Իսկ մը ժողովուրդ է հայութիւնը, բայց միայն Վիրգիլը երեք անգամ թարգմանուած է մեր մէջ. առաջին երկուքը՝ Գեր. Եղուարդ Հիւրմիզէ, մէկը արարական յանգաւոր տաղաչափութեամբ և միւսը հայկականով կամ բազրատունեան չափով. բայց երկուքն ալ զորարար, իսկ այսօր, երրորդը կ'առնենք Հ. Արսէն Ղազկիկեանի ձեռքէն, և ... աշխարհաբար: Աս արդէն շատ մեծ բաներ կը յայտնէ, և կը ցուցնէ յեղաշրջութիւնը 1845էն մինչև 1910):

Դիւցազներգութիւնները սակայն կ'արժեն թարգմանութիւլ, և յետոյ՝ կրնան թարգմանուիլ մեր այս լեզուով:

Երբ առաջին անգամ «Բազմավէպ»ին մէջ սկսան երևնալ «Լէնէական»էն դուստդներ Հ. Ղազկիկեանի ստորագրութեամբ, շշնկոց մըն է փրթաւ, թէ այդ պարզապէս մնաս իր մը կենդանացնել ուզել էր, կամ՝ գոնէ այսօր այդ աւելորդ աշխատութիւն մըն է:

Այսօր ընդհակառակն ատոնց ըսածին անհիմն ըլլալը այնչափ որոշ բան մըն է, որ զայն ապացուցանելը աւելորդ աշխատութիւն մըն է: Երբն ու լատին դիւցազներգակներու գրական ազդեցութիւնը չափազանց ծանօթ է. «Իլիական»ի խորհրդաւոր երգիչը երկար դարեր միակ ներշնչողը մնաց յոյն ու մանաւանդ լատին գրականութեան: Անսպառ աղբիւր մըն էր, որմէ ամբողջական գաղափարներ անոնողներէն է նաև Վիրգիլ, որպէս զի սա ալ իր կարգին գանձարան մը դառնալ ետքի բանաստեղծներուն, Տանթէն մինչև Թասսոյ և Միլտոն, Միլտոնէն մինչև «Հայկ»ի դիւցազներգակը: Տանթէն կը խոստովանի թէ Վիրգիլիոսէն ստացաւ «lo bello stile che gli ha fatto onore». Փեթրարքա զինքը իրեն «եղբայր» կը կոչէր. Միլտոն շատ երանգներ գողցած է Վիրգիլի և Թասսոյի երանգապանկներէն:

Ամբողջ միջին դար դասականներով սնած է. ու գիտենք թէ Շէյքսպիր իր ներշնչումը միջին դարուն կը պարտի: Եթէ քայլ առ քայլ հետևինք գրական պատմութեան դարերու ընթացքով, ամէն քայլին կը հանդիպինք Վիրգիլիոսներու: Եւրոպական բոլոր ազգերը, որոնց դեռ չենք հասած անշուշտ, հակառակ մեր այսչափ «լուսաւորուած» ըլլալուն, իրենց առաջին պարտականութիւնը սեպած են թարգմանել նոյն յոյն ու լատին դասականները, պատրաստել նախ հիմները՝ որոնք ամեն կարևորն են. և թարգմանել զանոնք՝ ոչ թէ ժողովրդեան անհասկանալի լեզուով, ինչպէս օրինակ մեր զբարարը՝ որով թարգմանուած էին դասականները, Վիրգիլն ալ, այլ խօսուած լեզուով: Անական նկարագրութիւններ կան Հոմերի քով՝ որ միշտ դատափետումն են մեր արդի գրականութեան տեղ տեղ անճիշտ և արուեստական նկարագրութեանց, և որոնցմէ դեռ շատ բան ունինք սորվելիք, թէ և քսաներորդ դարու մէջ կ'ապրինք: Անպիսի հակիրճ ու ցողաթուրմ նկարներ ունի Մանդուայի կարապը, որ իր քսան դարերու ընդմէջէն՝ դեռ կրնայ սրբազրել մեր արդի գրաչափներու ուսանց չափազանց երկար՝ ճապարհայնապարգրութիւնները: Գրական ու գեղեցկագիտական այնպիսի նուրբ ճաշակ մը ունի որ, ըստ Tissotի, ուրիշ ոչ մէկ բանաստեղծի քով չի գտնուիր: Այժմեան գրագէտ ընթերցողներուն բոլորովին նոր իրականութիւններ պիտի յայտնուին, եթէ զիջանին վերէն վար նայիլ Վիրգիլին, — որմէ սերած են նոյն իսկ այսօր իրենց ամենէն սիրած ու ինքնուրոյն կարծած հեղինակները, — և հանին կարդալ անոր աշխարհաբար «Լէնէական»ը. աշխարհաբար, այո՛, որպէս զի լաւ հասկընան և «աւելորդ աշխատութիւն» չը կարծեն:

«Լէնէական»ը ինչպէս թարգմանած է Հ. Ղազկիկեան. դիւցազներգութիւնները և դասականները կրնան թարգմանուիլ աշխարհաբար: — Մինչև հիմայ չէր կարծուիր, Հ. Արսէն ցուցուց թէ կարելի է:

Եթէ պերճօրէն ապացուցուց զայն, վրան բառ մ'իսկ չարժեք աւելցնել:

Թարգմանիչ Վ.ը, որ առաջին անգամ, իբր խոշոր գործ, կ'երևնայ իր «Գիժիք»-ով՝ 1905ին, և հիմայ իր «Ենէական»-ով՝ միշտ զգալի քայլերով է որ առաջ կու գայ: Օրինակի համար, Արուեստագետը 1900էն առդին անչափ կատարելագործուած է, որ այսօր արդէն քիչ շատ արհամարհանքով մը կը նայի իր նախորդ թարգմանութեանց, ու միտք ունի «Աստուածային կատակերգութիւնը» ամբողջ վերածել այն գրութեամբ և արուեստով ինչպէս «Ենէականը», վերսկսելով «Գիժիք» էն, որուն լիովին չէ հաւանած, և «Քաւարան» էն՝ զոր արձակ թարգմանած է:

Ըստ իրեն, և ըստ իս, ամենէն յաջողը՝ «Քերթողական Մատենադարան»ի մէջ՝ ժժին է, Վիրգիլիոսի Ենեակահր: — Ենէականի թարգմանութիւնը Հ. Ղազիկեան կատարած է ուղղակի բնագրէն, լատիներէնէն: Հ. Արսէն գիտէ լատիներէն. բայց Վիրգիլն ալ գիտէ իր հոռմէական լեզուն մանուածապատ ընել, բառերը անհունօրէն իրարմէ քշտել հեռացնել, մէկ նախադասութիւնը միւսին մէջ հիւսել ձուլել, աշխատել տասներկու տարի և կիսատ թողած մեռնիլ, ամբողջութեան կերպով մը տալ արուեստակեալ լեզու մը, որպէս զի բոլորովին շեղի իր յոյն Վարպետի անպաճոյճ լեզուէն, և Հ. Ղազիկեանի ճակատին ցանէ փայլուն թաց կաթիլներ:

Այս գումարութեանց թոհուրոհին մէջ՝ եթէ վճիռ թարգմանած է, առ արդէն իր պատկուհի է: Ես չեմ գիտեր. բայց՝ այսօր զայն կարդալով՝ կը զգամ պարզութիւն մը, յստակութիւն մը, ներդաշնակութիւն մը:

Պէտք է նաև վճռել՝ թէ իր թարգմանածները ափյափոյ եղած ըլլան, պարզ անոր համար որ թաասոն թարգմանելու համար տարի մըն ալ պէտք չեղաւ իրեն, և Վիրգիլ մը տապալելու համար՝ մէկ տարին բաւական եղաւ: Միջակ, նորափարժ մէկը այդպէս կասկածներ պիտի յարուցանէր. բայց այսօր մենք շատ ծանօթ

ենք Հ. Ղազիկեանի երազ գրչին. ու «Ենէական»ին մէջ չենք տեսներ ոչ փութկոտութիւն, ոչ «քրտինք» և ոչ լաւագոյն կազմուելիք տողեր: Ամբողջ 15355 տողի մէջ պատահինք թերեւս հոս հոն քանի մը տողերու՝ որոնք մեր փափազը շարժէին աւելի խնամքով եղած ըլլալու. բայց աս մեր կողմանէ չափազանցութիւն պիտի ըլլար: Եւ յետոյ, այսօրուան Ենէականի արագ թարգմանիչը, երկար տարիներու ժիր ու յամառ պրպտողը և ուսումնասիրողը եղած է անցեալ դարու ամենամեծ հայերենագէտին ու թարգմանչին, — Բագրատունիին: Հ. Ղազիկեան գրաբար և աշխարհաբար քաջ շարագրող մըն է. ու իր կողմը նախ գրաբարի մէջ կարծես չուր, թարգմանեց Քարմէն Սիլվայի ոտանուորները, Լէօփարտիի քնարերգակները և ուրիշ մանր բաներ. սակայն շուտով հասկցաւ թէ քսաներորդ դարու հայ գրականութիւնը իրմէ աշխարհաբար թարգմանութիւններ կ'ուզէր: Այն ատեն զինքը նուիրեց աշխարհաբարի, առանց՝ թողու գրաբարը՝ որով մեր աշխարհիկ լեզուն աւելի կ'որոշուէր, կը կանոնաւորուէր և կը ճոխանար: Անոր համար՝ Հ. Արսէն իր թարգմանութեանց մէջ բնաւ չխորշեցաւ գրաբարին յաճախ խորհուրդ հարցնելու. առաւ անկէ բառեր, նոյն իսկ բացատրութիւններ: — Գրաբար բառեր մեծելը աշխարհաբարին մէջ փնտռելու, եթէ չըլլան ատոնք շատ խորթ, չլսուած, մեր նախնեացմէ միայն մէկէ մը գործածուած բառեր, և զորոնք առաջ քաշելը չարդարանար ոչ իր յատուկ բառ մը ըլլալովը, ոչ ալ ոտանաւորի ոտքերուն լաւ յարմար գալուն: Աս ոչինչ, Հ. Ղազիկեան քիչ մըն ալ անդին կ'անցնի. — կը դիմէ նաև, ըսի, գրաբար ոճերու: Գրաբարի ձև մը, ըստ իս, շատ խորթ պիտի հնչէր մեր այսօրուան ընթացիկ լեզուին մէջ: Ենէականի թարգմանիչը ներդաշնակ է միշտ. բայց ահա ընթերցողը, որ Ենէասի նման ալքներու յանձնուած պատմութենէ զատ ուրիշ բանի մասին չի մտածեր, յանկարծ կանգ կ'առնէ. — հանդիպած է նոր հիւրի

մը, նոր դարձուածի մը՝ որուն հետ պիտի ուզէր ծանօթանալ, վասն զի տեղեակ ալ չէ, եմթարհներ, գրաբարի։ Մեր արդի գրագէտներու մէջ՝ միայն Բիւզանդ ֆէշեանը կը ճանչնամ՝ որ իր արձակով կ'ուզէ ընդհանրացնել այդ դրուժիւնը։ Գուցէ աւելի յարմարէր այդ Բ. ֆէշեանի արդէն վսեմ ոճին և Հ. Արսենի դասականի մը թարգմանութեան։ Բայց ես կարծեմ թէ բոլորովին ուրիշ ձևտում պիտի ունենայ մեր աշխարհաբարը օրէ օր։

Կայ հակառակն ալ. — գրաբար այս բառերու և ոճերու քովի՝ թարգմանիչը կը գետեղէ յանկարծ բառ մըն ալ, որ՝ այս անգամ՝ ոչ միայն գրաբար, այլ նոյն իսկ մեզի ծանօթ աշխարհաբարը չէ. գաղափար մըն է։ Մենք չենք կրնար վճռել թէ այդ բառը մեր լեզուինը չէ։ Ընդհակառակն գաւառը ունի բառերու այնպիսի գանձարան մը՝ որ զուտ հայկական է, շատ անգամ պատկերալից ու երբեմն նախնական ձևն է, կամ լեզուական կանոնով ուսմկի շրթունքներու մէջ աղաւաղուած։ Բայց կան նաև օտար բառերու մեծ խառնուրդ մը՝ որոնք պէտք են զատուիլ։ Գաւառը մեծ դեր պիտի խաղայ մեր վաղուան գրականութեան մէջ. սակայն պէտք է գեղցնել զայն, պրպտել, որոշել։ Մինչև որ հրապարակի վրայ իբր ճիշդ չըրուին այդ բառերը, ընթերցողը իրաւունք պիտի ունենայ չգիրթելու, երբ էնէականի Բ գիրքին մէջ հանդիպի «վերջ ինչալ» բառին, օրինակի համար, որ Պարտիզակի բարբառով կը նշանակէ եղբւր «վեր ցատկել»։ Կան դեռ նմանօրինակ բառեր էնէականի մէջ։ — Լայն գիջողութեամբ խօսելով, ասոնց բնաւ կամ շատ թիչ գործածուելու են, մասնաւորապէս դասականներու համար, որոնց կ'ուզեմ որ թարգմանութեանց մէջ ալ օրինակելի մնան բառերը։ Դարձեալ, կարգ մը ժողովրդական ասացուածքներ, ընթացիկ խօսակցութեան մէջ մոտ ցտած ոճեր ալ կը ներմուծէ Հ. Արսէն. օրինակ, «Մէյ մ'ալ նայիս, եղբու տես որ», ևն. ասոնց կիրարկումը ներքի է միայն այն դէպքերու մէջ՝ ուր խօսողը գեղջուկ մըն

է վէպին մէջ. արքայի մը, իշխանագունի մը բերնին չպիտի յարմարէին։ Ասոնք այնպիսի բաներ են որ թարգմանիչ վ. ը նոր չպիտի սուրբի, մեզմէ լաւ կը հասկընայ, և եթէ ուզէ՝ կրնայ դարմանել իր հետազայ երկերուն մէջ։

Բայց այս թերաստուեցներու փոխարէն, Հ. Արսենի թարգմանութիւնները փայլուն են գրական այն յատկութիւններով որոնք կը պահանջուին թարգմանչէ մը։ Եւ ամենէն առաջ՝ ճշգրտութիւն։ «Էնէական»ի աշխարհաբար թարգմանիչը շատ ուշադիր է ստոր. և արդէն գիտէ թէ՛ այն լեզուն որմէ կը թարգմանէ, թէ՛ այն որուն կը վերածէ։ Յետոյ, ինք չի վստահիր երկրորդական աղբիւրներու. կը դիմէ ուղղակի հեղինակին։ Տանթէն, Աղանուրը, Լէոփարտին, Թաստն՝ իտալ բնագրէն թարգմանեց. Վիրգիլը՝ լատիներէնէն. յաջորդներն ալ նոյնպէս պիտի ըլլան իր ցարդ ըրած թարգմանութեանց թիւ մը նոյն իսկ խժծօրէն հետեւելով հանդերձ, դեռ միայն գտած եմ «gioie» (ուրախութիւններ) բառը՝ որ giorni (օրեր) թարգմանած է, Յաւիտ. Ձրոյց, էջ 255. Ինչ որ անպատճառ նմանութեան մը արդիւնքն է և չարժեք յիշատակել անգամ։ — Դիմելով ուղղակի բնագիրներուն, Հ. Արսէն չարհամարեց այլոց թարգմանածները. ասոնց խորհուրդ կը հարցնէ երբեմն, անոնցմով կը լուսաւորուի, կ'առաջնորդուի ալ տեղ տեղ, սակայն երբեք յանձն չառնէր գերուիլ։

Բաց ի ճշգրտութենէն, իր թարգմանութիւնները ունին նաեւ ներդաշնակութիւն՝ որ նուազ կարեւոր չէ չափական գրութեանց մէջ մասնաւոր։ Եթէ ճշգրտութիւնը ցօղողն է, դաշնակութիւնը անոր ծաղիկն է։ Ամբողջ «Էնէական»ը, ինչպէս վերէն վար նիւթի միութիւն մը ունի, այսպէս անոր թարգմանութիւնն ալ ծայրէ ծայր ներդաշնակ հիւսուածք մըն է։ (Չգտաւոր մը հիւսած է անոր բնագրին. Հ. Ղազիկեան կ'ուզէ որ իր Վիրգիլիոսը լոկ իմաստի թարգմանութիւն եղած չըլլայ։ «Ներդաշ-

նակ՝ ինչպէս վիրգիւր» - ալ աս մենք
ևս պիտի կարենանք ըսել:

Հ. Արսէն մտադիր է աշխարհաբար
թարգմանել բոլոր նշանաւոր դիւցազներ-
գակները. յետոյ արդի ընտիր վէպեր, քեր-
թուածներ. ինք միտքին մէջ այս կարգը
ունի, որուն քիչ մը խանգարումը պիտի
սիրէի, իբր միօրինակութեան և ձանձրոյ-
թի դարման՝ թէ՛ իրեն, թարգմանչին, և
թէ՛ մեզի, ընթերցողներուն¹: Ընտրած
չափն ալ, 4-4-3, լաւ է:

Հ. Ղ. ԲԺԻԿԵԱՆ

Տրապիզոն

1. Օրինակ՝ Լէոփարտիի Քնարերգականները
որ արդէն թարգմանուած պատրաստ են:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՏՈՒԱԾ Դ.

ԸՆԿԵՐԱՅԻՆ ՔՐԻՍՏՈՆԵՍԻԹԻՒՆ

ԵՒ ԿԱՄ

ՔՐԻՍՏՈՆԵՍԿԱՆ ԸՆԿԵՐՎԱՐՈՒԹԻՒՆ

Այս դպրոցը՝ իւր ձգտումին տեսակէ-
տէն՝ դատելով՝ երկու ստորաբաժանումներ
ունի, որոնց երկուքն ալ կը համապա-
տասխանեն քրիստոնէութեան այն երկու
երօնական մեծ բաժանումներուն, տեղի
տալով Ա. Կարոյիկի դպրոցին, և Բ. Բա-
ղդաստանի դպրոցին:

Ա. Կարոյիկի դպրոցը՝ դասական դպրո-
ցին նման՝ հաստատապէս կը հաւատայ
գոյութեանը բնական օրէնքներու՝ զոր եւ-
րոպական օրէնքներ կը կոչէ, և որ կը
կառավարեն թէ՛ ընկերային եղելութիւն-
ները և թէ՛ ֆիզիքական կարգի հղելու-
թիւնները:

Միայն թէ այս դպրոցը կը կարծէ որ
այդ նախախնամական օրէնքները՝ մարդ-
կային ազատութեանը չարաչար մէկ գոր-
ծածուկին բերմամբ՝ կրնան հիմնովին տակ-

նուժբայ ըլլալ և խանգարուիլ. և ապա-
քէն իբր փաստ՝ մէջ կը բերէ Ադամայ
մեղքը, որուն հետեւանօք աշխարհս չէ
այնպէս ինչպէս որ պէտք էր ըլլալ, ինչ-
պէս որ Աստուած ուզած էր որ ըլլայ:

Եւ հակառակ ազատական դպրոցին,
այս դպրոցը բնաւ երբէք լաւատես չէ-
ան չի նկատեր ընկերային կարգը իբր
լաւ, և ոչ իսկ բնականէն հակումն ու-
նեցող դէպ ի լաւը: Ան ամենէն աւելի բը-
նաւ երբէք վստահութիւն չունի գործելու
ազատութեան մէջ՝ վերահաստատելու հա-
մար ներդաշնակութիւնը և ապահովելու
համար յառաջդիմութիւնը, քանի որ՝
ընդհակառակը՝ ազատասիրութեան մէջ ան
կ'ընդնշմարէ ընկերային կազմաւուծման
իսկական պատճառը:

Քինադատութեան այն սաստկութիւնը՝
որով կաթոլիկ դպրոցը կը հարուածէ ներ-
կայ կազմակերպութիւնը, դրամատիքու-
թիւնը, շահասիրութիւնը, տոկոսը՝ զոր
վաշխատութիւն կ'անուանէ, բաժնեկիցով
ընկերութիւնները, ազատ փոխանակու-
թիւնը և միջազգայնականութիւնը իւր ա-
մեն ձեւերովը, և մանաւանդ մրցումը,
տեղի տուած է՝ որ ազատական տնտեսա-
գէտը զինքը յորջորջեն կարոյիկ ընկերվա-
րութիւն: Այսու հանդերձ, կաթոլիկ դպրո-
ցը ուժգնապէս կը պաշտպանէ ինքզինքը
այդ յորջորջումին դէմ. և ապաքէն ի բաց
առեալ այն քանի մը կէտերը որ հասա-
րակ են ընկերվարութեան և կաթոլիկ դը-
պրոցին, ասիկայ բոլորովին կը տարբերի
ընկերվարութենէն. նախ, որովհետեւ կա-
թոլիկ դպրոցը բնաւ երբէք չի մտադրեր
շնչել այժմեան ընկերային կարգին հիմ-
նական հաստատութիւնները, օրինակ սե-
փականութիւնը, ժառանգութիւնը, վար-
ձուորութիւնը. այլ ընդհակառակը կը ջա-
նայ նուիրագործել զայնս քրիստոնէական
ոգիով: Յետոյ, ան բնաւ երբէք հաւատը
չունի մարդկային ցեղին բարեշրջամին
և ոչ ալ անսահման յառաջդիմութեանը.
և իւր իտէալը կ'որոնէ աւելի ապագային
մէջ՝ քան թէ վերադարձին մէջ այն անցե-
ւոյն հաստատութիւններուն՝ որոնք մար-